

Gótikus motívumok Gogol és Lovecraft írásművészetében

I. Bevezető az angolszász és az orosz gótikus irodalomról

1. Az angolszász gótikus irodalom keletkezése és jellemzői röviden

A „gótikus irodalmat” olyan irodalmi irányzatként avagy poetikai műfajformaként írhatjuk le, amely sötét és festői tájakat mutat be érzékletesen, sokszor „hatásvadásznak” elbeszélésmóddal, minősíthető elbeszélésmóddal élve, hangulata pedig meghatározóan egzotikus, rejtélyes, ijesztő. A műfaj atyjának Horace Walpole-t tartják,¹ aki 1764-ben írta meg kísértetregényét, a *The castle of Otranto*-t. Walpole a második kiadáshoz hozzáadta a gothic szót, így az eredeti cím a *Gothic story*-ra módosult.² A történet egy középkori kísértetjárta kastélyban játszódik, szemlélet- és elbeszélésmódja, valamint stílusa egy újegész regényműfajt teremtett meg.

A köztudatban a gótika fogalma leginkább az építészethez kapcsolódik és valóban, időben meg is előzi az „irodalmi gótikát”. A gótikus építészetet a középkor második feléhez társítják, míg az irodalomban a XVIII századhoz. A temporális különbség ellenére az ezen „kategóriába” sorolható irodalmi művek, számos aspektusból tükrözik a gótikus épületek és általában a gótikus építészet által megjelenített vonásait. A stílusra jellemző faragványok, rések, árnyékba vesző vonalak egyfajta misztikus érzetet keltenek a látogatókban. Az amerikai gótikus irodalom egyik előkészítője Cotton Mather (1663-1728) volt.³ Jogosan merülhet fel a kérdés: melyek is lennének a gótikus történetek alapvető azonosságai? Robert Harris az *Elements of the gothic Novel* című értekezésében azt állítja, hogy bizonyos szavak teremtik meg a gótikus hangulatot.⁴ E szavak közül hetet emelt ki, a mystery, fear-terror-sorrow, surprise, haste, Anger, largeness és darkness lexémákat. Lovecraft az alábbi módon vélekedik a gótikus irodalom jellemzőiről: „Ezen újszerű drámai kelléktár legfontosabb elemei az ódon gótikus kastély, a távoli

¹ <https://longreads.com/2014/12/10/the-gothic-life-and-times-of-horace-walpole/> letöltés ideje: 2022.11.27

² Vö. pl. Maár Judit, *A fantasztikus irodalom*, Budapest, Osiris, 2001, 52. Maár Judit e könyvében az angolszász gótikus irodalomról részletesen ír, vö. i. m., 52-58.

³ Lelkészként dolgozott az új-angliai gyarmatokon, emellett több írása foglalkozott a boszorkányság és megszállottság témáival.

⁴ <https://www.sgasd.org/cms/lib/PA01001732/Centricity/Domain/553/Frankenstien%20Gothic%20and%20Romantic%20Notes.pdf> letöltve 2022.09.10 19:46

helyek és hosszú kalandozások, az elhagyatott vagy dűledező épületszárnyak, a nyirkos folyosók, az áporodott levegőjű rejtett katakombák, valamint a feszültség és a démoni félelem alapjául szolgáló szellemek és szörnyű legendák egész galaxisa.”⁵ Ez az idők folyamán sokat változott. A gótikus irodalom célja, hogy egyszerre borzassza el és elégítse ki az olvasót. Szakít a pozitív főszereplő képével, ez talán Mary Shelley *Frankeinstein*-jében tapasztalható meg a leginkább. A gótika a mai napig az irodalom szerves részét képezi, hiszen nem csupán a romantikának ágyazott meg, hanem lehetőséget adott arra, hogy például a horror, a thriller és a detektívregények külön műfajjá teljeshessenek ki. Emellett számos olyan ismert mű is gótikusnak mondható, amely a jelenlegi társadalom megbecsülését élvezzi, gondolok itt a *Moby Dick*-re,⁶ valamint az *Alien*-re.⁷ A gótika és annak fentebb jelzett műfaji „elágazásait”, kezdetben Edgar Allan Poe, Bram Stoker, Mary Shelley, H.P. Lovecraft, Oscar Wilde, Victor Hugo és Jane Austen-neveihez köthetjük, a 21. században pedig többek között Clive Barker, Mary Ellen Snodgrass és Stephen King viszik tovább a hagyományt.

2. Az orosz gótikus irodalomról

Az első orosz gótikus rémtörténet Antonyij Pogorelszkij (1787-1836) nevéhez köthető. Pogorelszkij a 18-19. században élt és alkotott. Neve alig maradt fent, pedig művei igencsak jelentőségteljesek. Oroszországban pedig a gótikus irodalom első képviselőjének Nyikolaj Mihailovics Karamzint (1781-1826) tartják. Karamzin írta meg az orosz állam történetét 12 kötetben, majd az Aglaia című kötetében helyet kapott a *Borholm szigete* (*Island of Bornholm*) című rövid története, amelyet az orosz gótikus irodalom első darabjai között tartunk számon. Valeria Sobol is ezt állapítja meg a *Haunted Empire: Gothic and the Russian Imperial Uncanny* című könyvében.⁸ Az valójában érthető, hogy Pogorelszkij emléke nem maradt meg szervesen a köztudatban, hiszen tágabb intervallumot tekintve kortársainak a nála jóval ismertebb és jelentősebb szerzőnek tartott Puskin, Gogol és Lermontov, is. Pogorelszkij életében is jóval kevesebb figyelmet kapott, mint említett író társai, akik ha életükben még nem is, de néhány évtizeddel haláluk után már szinte világhírnévnek örvendtek. Pogorelszkij befogadásában és elismerése tekintetében hátráltató tényező lehetett még, hogy igen sok stílusban alkotott, ami

⁵ Lovecraft összes művei II. Szeged, Szukits Kiadó 2019 pdf 497. oldal

⁶ Forrás: *American Gothic from Salem witchcraft to H.P. Lovecraft*, an Anthology Charles L. Crow szerkesztésében, második oldal. USA, Wiley-Blackwell, második kiadás, 2012

⁷ <https://scrapsfromtheloft.com/movies/alien-1979-gothic-set-space-review-vincent-canby/> letöltve 2022.09.11 11:35

⁸ 12 *Haunted Empire: Gothic and the Russian Imperial Uncanny* első fejezet.
<https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctvrs8zwz> letöltve 2022.09.10 19:39

miatt kevesebb „követőre” lelt. A kutatók viszont elismerik érdemeit, melyek szerint nagy szerepet játszott az orosz próza fejlődésében és a romantikus irányzat megteremtésében.⁹ Hogy pontosan mely stílusokban is alkotott, nehéz megmondani, de talán néhány műve említésével jól be lehet mutatni a szerző tevékenységi körét. Első könyvében három botanikai előadásának átiratát adta ki. Ezt követően humoros verseket írt, ő írta meg az első orosz moralizáló családregeit, valamint az első orosz gyermekmesét is. *A Hasonmás, avagy kisoroszországi estéim*(Двойник, или Мои вечера в Малороссии) című prózakötetében található a *Lafertovói mákoskalács*(Лафертовская маковница) című történet, melyet az első orosz gótikus történetként tartanak számon. Természetesen, mint minden újdonságot, így a *Lafertovói mákoskalács*ot is nagy visszhang követte. A kritikusok élesen bírálták, míg Puskin elismerően beszél a műről. A Szevernaja Pcsela nevű újságban a következő módon értékeli Pogorelszkij művét: „Автор искусно воспользовался разными поверьями, тёмными слухами и суеверными рассказами о несбыточных происшествиях и передал их нам ещё искуснее, умея возбуждать любопытство и поддерживать его до самой развязки”.¹⁰ A fent említett idézetben az újság írói éppen azokat a dolgokat emelik ki, amelyeket a gótikus irodalom legfőbb jellemzőiként tartunk számon.

Egy másik, a gótikus irodalmi hagyománytól megihletett. mű amelyet érdemes röviden megvizsgálunk, Alekszej Nyikolajevics Tolsztoj *A Vurdalak családja*.¹¹ A már említett *A Vurdalak család* jelenti az első orosz vámpírregényt. Érdekessége, hogy a kultikusnak számító Bram Stóker által írt *Drakulánál* 13 évvel hamarabb jelenik meg. A fikatív történet egy osztrák bálon kezdődik, ahol főszereplő elmeséli tapasztalatait Kelet-Európában. Egy faluban a lakosok közül néhányan átváltoztak vurdalakká. A vurdalak leginkább egy vámpír és ghoul keveréke, mely a saját rokonai vérével szomszorosítja, értelmesen beszél, tervet sző áldozata elejtéséről, egyszóval nincs dehumanizálva. Az elbeszélésben megjelennek a gótika főbb jellemzői, melyek sötét és sejtelmessé teszik a történetet.

Az 1700-as években az orosz gótikus irodalom olyan témára lelt, amely az írók nagy részét megihlette. Megépült Szentpétervár, mely építészetileg egy csodával ért fel. Meglepően gyorsan épült fel még úgy is, hogy alapját egy mocsár képezte és a köveket messziről hozatták a város alapjához. A gyorsütemű építkezés egyik hátulütője a nagymértékű embervesztés, sokan a munka során a mocsárba fulladtak. Ez is hozzájárul a város hangulatához, Visszarion Belinszkij orosz irodalomkritikus az alábbi módon ír a városról;

⁹ http://malpertuis.ru/page/pogorelsky_bio letöltve 2022.10.02.

¹⁰ http://malpertuis.ru/page/pogorelsky_bio letöltve 2022.10.02.

¹¹ Alekszej Tolsztoj 1883-ban született Pugacsovban és Turgenyevvel, valamint Lev Tolsztojjal is rokoni szálak fűzték össze.

„Петербург строился экспромтом: в месяц делалось то, чего бы стало делать на год. Воля одного человека победила и самую природу. Казалось, сама судьба, вопреки всем расчетам вероятностей, захотела забросить столицу Российской империи в этот неприязненный и враждебный человеку природою и климатом край, где небо бледнозелено, тощая травка мешается с ползучим вереском, сухим мохом, болотными порослями и серыми кочками, где царствует колючая сосна и печальная ель и не всегда нарушает их томительное однообразие чахлая береза – это растение севера; где болотистые испарения и разлитая в воздухе сырость проникают и каменные дома и кости человека; где нет ни весны, ни лета, ни зимы, но круглый год свирепствует гнилая и мокрая осень, которая пародирует то весну, то лето, то зиму... Казалось, судьба хотела, чтобы спавший дотоле непробудным сном русский человек кровавым потом и отчаянную борьбою выработал свое будущее, ибо прочны только тяжким трудом одержанные победы, только страданиями и кровию стяжанные завоевания!”¹²

Az idézet jól bemutatja, hogy Pétervár jellemzése mennyire hasonlít a gótikus irodalom által ábrázolt tájakhoz. Pétervárról Dosztojevszkij is hasonló képet nyújt korai műveiben. Első könyvében, a *Szegény emberekben* (*Бедные люди*) Varvara úgy jellemzi Pétervárat, mint ahol, ha nyirkos köd száll a városra, a fák szörnyűségesként bukkannak elő. Séta közben félelme miatt le kell maradnia másoktól vagy éppen meg kell szaporáznia lépteit. Félelmét csak tetézi, hogy alkalmanként suttogást hall a ködből mely utasítja, hogy fusson. Második regényében, *A Hasonmásban* a főszereplő úgy érzi emberek figyelik egy ablakból. Először az ablakot okolja, majd később úgy tűnik számára, mintha Pétervár életre kelt volna és az épületek figyelnék őt. Az 1847-es regényében *A háziasszonyban* (*Хозяйка*) kissé megváltozik a helyzet, a főszereplőt egy titokzatos hely vonzza a városban melynek nem tud ellenállni. Nincs ez máshogy H.P. Lovecraftnál sem, aki hasonló témában írta meg *A Sötétség lakója* (*The Haunter of the Dark*) című művét. Az utóbb említett történetben a főszereplőt, Blake-t egy „óriási, komor templom nyugozta le”. A templom vonzó hatása igencsak hasonló mind a két történetben. Dosztojevszkijt megelőzően Puskin már romantikus-fantasztikus stílusjegyekben gazdagon írja meg *A bronzlovast* (*Медный всадник*) melyben egy hivatalnokot áradás során kerget végig a

¹² <https://filosoff.org/belinskiyvissarion/wp-content/uploads/sites/311/2020/04/peterburg-i-moskva-v-g-belinskij.pdf> letöltve 2022.10.08

városon Nagy Péter életre kelt szobra. Hasonló elemeket tartalmaznak Gogol *Pétervári elbeszélései* is.¹³

II. Exkurzus: Kis áttekintés Gogol műveiről és életének mítoszairól

Ezen a ponton érünk el dolgozatom központi témájához, Nyikolaj Vasziljevics Gogolhoz. Az Orosz Birodalom egy jelenleg Ukrajnához tartozó részén született, Szorocsinci falujában nemesi családba. Édesapja Vaszilij Afanaszjevics Gogol Janovszkij megközelítőleg 1000 hektáros földbirtokkal és több száz jobbággyal rendelkezett. Az fiatal Gogol először hivatalnokként dolgozott, majd színészként működött és történelmet oktatott. Az 1835-ös évektől kezdve leginkább az irodalom kötötte le. Korai művészetére a romantika volt jellemző melyet a realista stílusjegyek váltottak. Az *Egy őrült naplóját* (*Дневник сумасшедшего*) is ezek a jegyek jellemzik. Nagy hatással volt olvasóira *A revizor* (*Ревизор*), valamint a *Holt lelkek* (*Мёртвые души*) című műve. Utóbbi trilógia lett volna, de Gogol a második rész kéziratait többször elégette. Utolsó alkalommal halála előtt 10 nappal került sor egyik kéziratának elégetésére, mely csak részben volt sikeres, néhány fejezet fennmaradt. Örökletes paranoiában szenvedett, amely csak fokozta kéziratai megsemmisítésének folyamatát. A korbabeli Oroszországban a cenzúra igen erős működése is felerősítette eme hajlamát. Gogol a halála előtt szétosztotta vagyonát a szegények között, majd hosszas betegeskedés, nélkülözés és önsanyargatás után 1852-ben hal meg Moszkvában.

Életét és halálát sok mítosz jellemzi. Egyes híresztelések szerint Gogol könyvtára több okkultista művet is tartalmazott, többek között a *Necronomicon Ex-Mortis*-t. Ez utóbbi alaptalan híresztelés, hiszen a könyvet Lovecraft alkotta meg álnéven 100 évvel később. Mégis, Gogol kapcsán néhány helyen olyan vérfagyasztó történetekkel lehet találkozni, melyek szerint orvosai félrekezeltek, valamint élve temették el a Szent Dániel kolostor temetőjében. Később, mikor a kommunisták felásták a temetőt és felnyitották Gogol sírját, az író teste az oldalán feküdt, valamint koporsójának fedele belülről össze volt kaparva. Olyan történet is fennmaradt, mely szerint-, amikor Gogol maradványait 1931-ben áthelyezték a Novogyevicsi temetőbe, a koporsóból hiányzott az író feje. Persze ezeket a történeteket hivatalos forrás nem erősítette meg, mégis olyan borzongató hangulatot kölcsönöz az író életének, mely furcsamód egyezik egyes műveinek hangulatával.

¹³ Bővebben foglalkozik a témával Н.Д. Тамарченко а Готическая традиция в русской литературе című kötetben, Москва, Издательский центр РГГУ, 2008

III. Az arckép és az Álmodók a Boszorkányszobában elemzése és összehasonlítása

1. A történet és a szereplők

Nyikolaj Vasziljevics Gogol Az arckép című elbeszélése eredetileg a szerző 1935-ben megjelent Arabeszk című kötetében látott napvilágot, majd módosított formában a híres Pétervári elbeszélések című 1842-es Gogol-kötetben.¹⁴ Howard Philips Lovecraft elbeszélése (Álmodók a Boszorkányszobában, eredeti címén *Dreams in the Witch House*) csaknem egy évszázaddal később, 1932-ben jelent meg. Az alábbiakban megkísérlem számba venni a két elbeszélés hasonlóságait (és persze különbségeit) mind a történet, mind az elbeszélés, mind pedig a motívumrendszer szempontjából. A gogoli történet egy képesbolt leírásával indul. Az elbeszélő hosszan részletezi a bolt „milyenségét”, külvárosi elhelyezkedését, a „özönségét”, a benne található képeket és azok festészeti – rendszerint negatív – tulajdonságait. Az elbeszélés első oldala csak erről szól. A leírt bolt már-már egzotikus benyomást kelt, attól függetlenül, hogy semmi sem teszi különlegessé a leírásán kívül. (Lovecraft a műveiben ehhez hasonló módon írja le a régiségboltokat, egyfajta különleges atmoszférát teremtve. Az olvasó szinte érzi és látja a sok limlomot, egzotikus művet, a sötét sarkokban álló felismerhetetlen tárgyakat éppúgy, mint a „gogoli” képesbolt esetében.) Csartkov, a fiatal festő arra járva mosolyogva nézi a „torzszülött mázelműveket”. Van ebben a torzszülött szóban némi sejtelmesség és prolepszus a történetet nézve. Már ebben is találhatunk párhuzamot Lovecraft-tal, akinek egyik sajátossága, hogy halmozza az ehhez is hasonló jelzőket, például az iszonytató, rettenetes, pokoli szavakat. Hasonlóság még, hogy Lovecraftnál a műtárgyat általában egy kis zöldes szobor vagy antik régiség képviseli, Gogolnál jelen esetben ez a műtárgy egy festmény, amelyet hihetetlenül alacsony áron, majdnem szinte ingyen sikerül a főszereplőnek megszereznie. (Csartkov mindössze 20 kopejkát fizet a szűrés tekintetű öregúr portréjáért – igaz, utolsó húszkopejkáját adta ki a portréért). Ráadásul Csartkov nem tudja magának sem megmondani, miért is vette meg a képet. Mintha egyfajta természetfeletti tárgy lenne, amely titkon hívja az ember lelkét, így rávéve a vevőt, hogy elvigye/megvásárolja őt. Lovecraft Álmodók a boszorkányszobában - vagy kevésbé ismert fordításban Álmodók a boszorkánytanyában - a főszereplő Walter Gilman is olyan fiatal ambiciózus diák, mint Csartkov a gogoli elbeszélésben. Mind a ketten bérházban élnek szegényes körülmények között, szinte egyedül, még ha Csartkov együtt él is szolgájával, Nyikitával, míg Gilman bizonyos mértékig Elwooddal. Gogol

¹⁴ A két szövegváltozat összehasonlításáról lásd Hoffmann Kornélia, *Művészetfilozófia és művészi megformáltság* Gogol Az arckép című elbeszéléseiben, *Életünk* 1996/9. 842-856.

főszereplője festést tanul, Gilman euklideszi geometriát és kvantumfizikát. A két szereplő között a történések előrehaladtával még több hasonlóság fedezhető fel. Csartkov főbérője az elmaradt fizetés miatt másnap egy rendőrrel jön el a lakáshoz. Mivel egyiküknek sincsen pénze, ezért komoran várják a holnapot. Mielőtt Csartkov lefekszik aludni, letakarja a képet, mert úgy érzi, hogy a zavarba ejtő szempár őt bámulja. Álmában a festményen lévő öregúr kikel a képből és a szobájában járkál, az ifjú festő megdermed és rettegve nézi a szeme előtt kibontakozó jelenetet. Végtagjai felmondják a szolgálatot, iszonyba fulladva mered maga elé. Az öreg leül a művész lábánál és egy zacskóból berolnizott pénztékerceket vesz elő. Az egyik leesik és Csartkov minden megfeszített akaraterejét megfeszítve felkapja. Az öreg „viasszatér” a festménybe és Csartkov felébred, majd ugyancsak felébred a hármaskör álmából. Másnap a kép hátuljában pénzt talál, felvetve a kérdést, hogy mennyire volt álom, amit átélt vagy pedig valóság. Gilman több álmot is átél naponta, álmaiban Barna Jenkis (aki egy hatalmas patkány) közelít felé és az idő előrehaladtával Gilman élmái egyre tovább tartanak, egyre később érnek véget. Később egy öregasszony is megjelenik a nagyra nőtt patkánnyal és Gilman üldözve egészen egy mocsárig jutnak. Amikor a megviselt diák felriad álmából, látja, hogy a talpát sár borítja.

A két főszereplő között messzemenőleg nem ez az utolsó párhuzam. Csartkov a megtalált pénzből fényűző életet él, híres festő lesz belőle, rengeteg megrendelése érkezik és a szakma egyik legnagyobb művelője válik belőle. Ennek ellenére szép lassan szellemileg leépül, egyre jobban magába fordul. Ezzel párhuzamosan tehetsége is kezd megcsappanni, a kiégés jelei tapasztalhatóak rajta. Egy nap meghívást kap egy új feltörekvő orosz festő képét elbírálni, és a gyönyörű alkotás felidézi benne azt, hogy ő már nem képes ilyen lenyűgöző festményeket festeni. Irigységében és csalódottságában ettől kezdve mérhetetlen vagyonából csak arra költ, hogy mindent, ami művészi értéket képvisel a festészetben, megvásároljon és lakásában elpusztítson. Ha a régi festményre néz, melyből a pénzt is nyerte, féktelen dührohamok fogják el. Ez az életmód nem tart sokáig, gyorsan megbetegszik, majd meghal. A gogoli harmadik személyű, látszólag tárgyilagos elbeszélő így fogalmaz: „Hullája szörnyű volt.”

Lovecraft elbeszélésében Gilman is sokkal tehetségesebbé válik tanulmányaiban. Tanulás nélkül olyan szintre juttatta ismereteit, hogy már professzorait is túlszárnyalta. Ezzel egy időben egészségügyi állapota romlani kezdett, üldözési mánia vett erőt rajta, rohamok és láz gyötörte. Az egyetemről kimaradt betegségei végett így számos tantárgyából megbukott. Csartkovtól eltérően nem betegségébe halt bele, hanem az egyik éjjel egy hatalmas patkány végez vele.

A két történet jól láthatóan hasonlít egymásra és itt az egyezéseknek nem szakad vége, hiszen Az arcképnek van egy további fejezete is.

A második rész egy aukción játszódik, a már megismert képre licitálnak a legtöbben. Egy fiatal férfi szakítja meg az eseményt és elmeséli a kép keletkezésének történetét. Történt egyszer, hogy egy kisvárosi uzsorás, halálát megérezve, megkérte a másodlagos elbeszélő 9 apját, hogy fesse le a portréját. Minél tovább dolgozott a festő a portrén, annál jobban vett rajta erőt valamiféle rossz érzés. Egyszerűen nem akaródzott neki lefesteni az uzsorást. Egyik nap az uzsorás meghalt, így a – még befejezetlen - portré nem került átadásra. A festő a kép hatására elkezdett megváltozni, magába fordult és komor lett, elhatározta, hogy elégeti a képet, de végül egy barátja inkább elkérte tőle. Később ez a barát hasonló tüneteket vett észre magán, illetve úgy érezte, hogy szívesen leszúrna valakit. Fogta és továbbadta unokatestvérének a képet. A festő 7 évre elvonult szerzetesnek és ezen idő alatt nem festett. Végül hét év aszkézis után sikerül elkészítenie egy csodálatos templomi freskót, amelyet a „szent malaszt” leng körül, jelezve, hogy a festőnek sikerült megszabadulnia a gonosz, az ördög hatásától. Az öreg ezután megbízta fiát, aki ezt a történetet az aukció közönségének (és az olvasónak is) elbeszéli, hogy égesse el ezt a képet mert a sátán lakozik benne. Mihelyst azonban befejeződött a fiatal festő elbeszélése, a kép eltűnt: ez a gogoli elbeszélés zárlata.

Lovcraftnak van egy másik hasonló története, amely erőteljesen emlékeztet Gogol Az arcképére. Ennek a címe *Cthulhu hívása*(*Call of Cthullu*), azon belül is dombormű-fejezet lesz számunkra

fontos. Ebben a történetében szerepel egy Henry Anthony Wilcox nevű szobrász ifjú, aki éjjeli lázalmában kifaragott egy domborművet, rajta ősi, mára már elfeledett szöveggel. Érezte, hogy alkotása gonosz és egy professzor gondjaira bízta, de ez sem mentette meg. Ágynak esett, majd megháborodott és később „...vége-hossza nincs sikoltozás közepette, amelyben könyörgött, hogy mentsék meg őt a pokol szülte szörnyetegektől, el is halálozott.” Ezt követően a professzor, akinél a dombormű pihent, gyanús körülmények között szintén meghalt. Tehát hasonló tendencia érzékelhető ebben a Lovcraft-műben is, mint Az arcképben: adott egy művész, aki létrehoz egy olyan művet, amelytől viszolyog, úgy érzi, a gonosz szállta meg. Továbbadja a művet, és mindenkivel szörnyűség történik, aki birtokolja. A művek nem pusztulnak el, és sejteni lehet, hogy rontásuk tovább fog szállni emberről emberre.

2. További motivikus párhuzamok

A két elbeszélés között számos további motivikus párhuzam mutatkozik. Ilyen az álom, a láz és a valóság az eldönthetetlen kapcsolata. Ez *Az arcképben* Csartkov hármasképe álomában tökéletesen nyilvánul meg, ugyanis az befogadó a háromszori álomlátás leírása során nem tudja eldönteni, a főhős álmáról olvas éppen, vagy a fikció szerinti valóságról. Külön megerősíti ezt az a tény, hogy másnap, fényes nappal, a rendőrtiszt és a háziúr jelenlétében (bár ők nem veszik észre), a portré rájárából Csartkov kezébe hullik ugyanaz az aranytekercs, mint amelyet a főhős harmadik álmában bontogatott előtte az aggastyán. Hasonló elbizonytalanítás Lovecraft elbeszélésének már az elején is megnyilvánul: „Hogy az álmok hozták-e a lázat, vagy a láz az álmokat [...]”. És ugyanilyen „meghatározhatatlan valóságú” lesz a „fertelmes patkány”, Barna Jenkin látomása, mint ahogy sosem nyernek bizonyítást a főhős Gilman alvajárásai sem. Mindez tökéletesen „rímél” Tzvetan Todorovnak a *Bevezetés a fantasztikus irodalomba* című munkájában tett azon meghatározó megállapítására, miszerint a fantasztikum éppen a valóság és a fikció, vagy a realitás és a képzelet közötti választás eldönthetlenségén alapszik. Itt érintkezik az ún. gótikus irodalom a fantasztikummal. „Annak, aki észleli az eseményt, két lehetséges megoldás közül kell választania: vagy az érzékek csalódásáról van szó, a képzelet játékaról, s ez esetben a világ törvényei változatlanok, vagy ténylegesen lejátszódott az esemény, a valóságot számunkra ismeretlen törvények irányítják. [...] A fantasztikum e bizonytalanság ideje alatt lép életbe.¹⁵ Ez a bizonytalanság mindkét elbeszélésben a „tömeges hallucinációban” (Lovecraft elbeszélőjének kifejezése) is jelentkezik: Lovecraftnál a megtermett patkány „nem mindennapi tömeges hallucináció terméke lehetett, mert 1692-ben nem kevesebb mint 11 személy vélte megpillantani”. Az arcképben pedig az uzsorás, illetve annak portréfestménye nemcsak az elbeszélés első részének főhősét, Csartkovot viszi a pusztulásba, de a második részben a fiatal B. festő elbeszéléséből arról értesülünk, hogy korábban már jónéhány emberrel megtette ezt: a fiatal mágnással, R. herceggel, „alsóbb osztályú” emberekkel (kereskedősegéd, bérkocsis stb.), s hasonlóan jellemtorzítóan hat az őt megfestő öreg festőre, majd annak festőtársára, később annak unokatestvérére is. A kép eltűnése az árverésről Gogol novellájának végén ugyancsak a valóság és az álom kettősségét erősíti: „A jelenlevők még sokáig értetlenül álltak ott, mert nem tudták, hogy csakugyan látták-e azt a nem mindennapi szemet, vagy csak egyszerű álmokképe volt az egész, amelyet a régi-régi képek hosszú vizsgálgatásába belefáradt szemük varázsolt eléjük.” Hasonló rejtelmes befejezést nyer Lovecraft elbeszélése is az előkerült csontváz, a parányi ujjcsontok kapcsán:

¹⁵ Tzvetan Todorov: *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*, Budapest, Társstudomány, 2002, Lásd továbbá: Maár Judit: *A fantasztikus irodalom*, Budapest, Osiris, 2001.

ugyan a múltat reprezentálják, de a „jelenben” kerülnek elő, mintegy azt sejtetve, hogy a vénasszony és a patkány tevékenysége még nem zárult le véglegesen.

A gonosz mindkét elbeszélésben a múltból, saját halála után tér vissza, mégis nagyon tevékenyen és hatásosan avatkozik bele az élők életébe, s vezeti őket a hallucinációk és az örülés különféle stádiumain át a halálba. S ez a halál, melyet mindkét hős esetében lelki és testi kínlődások sora előz meg, mindkét esetben rejtélyes, egyben erőszakos halálnak mutatkozik.

A gonosz ördögisége, sátán-mivolta mindkét írásműben több alkalommal is explicit megfogalmazást nyer. Az arcképben az uzsorás kapcsán így beszél a semleges, egyes szám harmadik személyben megszólaló elbeszélő: „Senki sem kételkedett abban, hogy ezt az embert az ördög szállta meg.” Mikor pedig az öreg festő azt a feladatot kapja, hogy „a sötétség szellemét” ábrázolja egy festményen, az uzsorás ötlik az eszébe: „»Lám csak, erről kellene megfestenem az ördögöt.«” Illetve mikor az uzsorás az arcképének megfestését kéri tőle, ezt mondja magában: „»No, ez éppen kapóra jött! Maga akar felkérnedkenni a képre ördögnek.«” Lovecraft művében pedig a boszorkány ördögi erejét még a róla és a peréről készült jegyzőkönyvek is nagy erővel nyilvánítják meg: „A boszorkány és a vádlók vallomásainak megsárgult jegyzőkönyveiből olyan sátáni erővel áradt az emberi tapasztalatokon kívüli dolgok sejtelve [...]”. (kiemelés a dolgozat szerzőjétől)

A Lovecraft-féle Jenkin öregasszonnyá való átalakulása az álomban nagyban hasonlít Az arcképbeli uzsorás képmásának megelevenedésére Csartkov álmában. S talán az sem véletlen, hogy mind Gogolnál, mind pedig a csaknem 100 évvel később született amerikai írásműben a gonoszt, az „ördögöt” egy-egy öreg alak testesíti meg: előbbi esetben egy aggastyán, utóbbiban pedig egy vénasszony. S az álom mindkét szövegben bizonyos mértékig „valósággá válik”: Csartkov ébren, nappal hozzájut az álmában látott aranytekercekhöz, Gilman szobájában pedig megtalálják azt a furcsa, „tüskés figurát”, amelyet a hős „rémálmában tört le egy fantasztikus mellvédről”. Mi több, a Lovecraft-szöveg később ezt a figurát „tüskés képmásként” is említi, ezáltal is evokálva az arckép, a megelevenedő alakmás – egyebek között gogoli – témáját.

A két elbeszélés között még számos további párhuzamot lelhetünk föl. Elwood például olyan szerepet tölt be Gilman vonatkozásában, mint Nyikita, a szolgáló Csartkov viszonylatában. Ugyanakkor itt tapasztalható némi eltérés is: míg Csartkov elhagyja Nyikitát az aranyszerzés (azaz a „sikers” megkísértés) után, addig Elwood éppen Gilman történetének vége felé válik a főhős igazi támaszává. Ez az ellentét a két főszereplő között abban is megnyilvánul, hogy míg Gilman nagyon is lelkiismeretesen tanul, s még az egészségét is kockáztatja az egyenletek sikeres megoldásáért és a jó vizsgákért, addig Csartkov az aranyhoz jutás után egyre inkább

elhanyagolja a tehetségét és a népszerűség- és a pénzhajhászás kezdi uralni a gondolatait és a személyiségét.

Ettől eltekintve azonban a párhuzamok, a megfelelések jóval erősebbek a két alak között. Ilyen például az érzékszervek felfokozott működése: Gilman esetében a kiélesedett hallás, majd az abszolút hangzavar, Csartkovnál pedig a látás és a szemek látomása válik a kvázi-őrület, avagy a fantasztikum szimptomájává. S ez a fantasztikum a két elbeszélés térszemléletében, tér-reprezentációiban is megnyilvánul. Mindkét hős a ház tetején, egy olcsó és szegényes szobában lakik: Gilman a manzárdszobában, Csartkov a legfelső emeleten), előbbi szobája tágas, de szegényes, „hitvány vaságy” van benne, utóbbié szintén tágas, hiszen műteremként is szolgál, de rendkívül hideg. A ház, ahol Gilman él, eleve Boszorkányháznak nevezik; Csartkovnál pedig maga az ördög lakik az uzsorás portréjában.

Faragó Kornélia a *Zárt tágasság paradoxona* című tanulmányában megállapítja, hogy a detektívtörténetek működési sajátosságai között a lakásábrázolás igen fontos tényező.¹⁶ A detektívregény a gótikus építészettel hasonló jegyeket vonultat fel e téren. A hosszú folyosók, apró ablakok és a napfény elől örökké elzárt sarkok hangulatteremtő erejűek, és mintegy baljós szimbólumokként tüntetik fel a belső tereket. Az otthon az egyik legbensőségesebb hely az ember számára, így bármilyen baj vagy vész, ami ezt a teret sújtja, vagy ezen a téren belül történik, különösen nagy hatással lesz az elszennvedő lelkére. (Az egyik első történet, melyet ez jellemez, ismét Poe-hoz köthető, mégpedig A Morgue utcai kettős gyilkossághoz {The Murders in the Rue Morgue}).¹⁷ A fent említett működési sajátosság véleményem szerint fellelhető Gogol és Lovecraft elemzett műveiben is. Gilman esetében a bérelt szoba olcsó ára igencsak érthető: ezt magyarázza baljós múltja (az 1600-as évek közepén egy boszorkány lakott benne), a falakban rejtőző patkányok és a sötét kőfalak, amelyek leírhatatlan formákban értek össze, rajtuk vörös színű ragadós folyadékfoltokkal. A gogoli elbeszélésben Csartkov lakásának előszobája jéghideg, szobája – akárcsak a jóval későbbi Lovecraft-műben - igen tágas, de alacsony, jégvirágos ablakú, melyben zsúfolásig áll mindenféle holmi. Csartkov szállása egy gipszdaraboktól, rámaikra kifeszített vázaktól és a székre akasztott drapériáktól túlszűfolt szoba. Ezek a részletek mind a bezártság érzetét keltik, amely akkor ér el a tetőpontra, mikor éppen a már amúgy is bezárt, szűkös szobában megjelenik az öreg úr, vagyis az uzsorás, aki Csartkov álmában kilép a portréfestmény kereteiből. A külvilágtól eltorlaszolt tér ekkor valósággal fojtogató érzést vált ki az olvasóból.

¹⁶ Faragó Kornélia: Kultúrák és narratívák <https://mek.oszk.hu/05500/05507/> letöltve 2023.01.06.

¹⁷ A történetben a hatalmas ház rengeteg egzotikus bútort és műkincset rejt, mégis szinte élettől mentes.

A külső tér is hasonló vonásokat mutat a két elbeszélésben: a mellékutcák kacskaringós, sötét labirintusa és a nyomornegyed Lovecraft művében hasonló alvilági térként működik, mint Gogol elbeszélésének második részében Kolomna városrész, ahol az uzorás lakik. Külön érdekesség, hogy a sziget mindkét szövegben szintén túl-, illetve alvilági területként mutatkozik meg: Csartkov a Vasziljevskij-szigeten lakik, amelyet a pétervári tudat mindig a város elkülönülő, sajátosan különálló részeként regisztrál, Gilman pedig a szigeten véli látni két alkalommal is a vénasszony alakját. Gilman átevezése a szigetre az ókori Styx mítoszát, az alvilágba való átkelés mozzanatát is megidézi, ismét jelezve a valóság és a fikció, a „realitás” és az irrealitás közötti határ elmosódását. Nem véletlen, hogy Lotman¹⁸ külön hangsúlyozza a gogoli pétervári elbeszélésekben ezt az átmenetet, mint ahogy az sem, hogy szintén ő, Lotman, Pétervárt az eredete okán mitologikusnak városnak tekinti.¹⁹

IV. A tágabb kontextus

1. Edgar Allan Poe²⁰ és Howard Phillips Lovecraft

Nem véletlenül a gogoli amerikai kortárust, Edgar Allan Poe-t tartják a modern detektívregény egyik atyjának. *A Morgue utcai kettős gyilkosság* volt a kor egyik legelső detektív elbeszélése. A történetben szereplő Dupont felügyelőn alapszik a későbbi Sir Arthur Conan Doyle-féle Sherlock Holmes és az Agatha Christie-hez köthető Hercule Poirot karaktere is. Poe halálát hasonlóan furcsa és hátborzongató körülmények jellemzik, mint Gogolét. 1849 október hetedikén egy szavazásra indul polgár a szavazóhelyiség közelében vett észre egy holtrészt, földön fetregő alakot, akiről később kiderült, hogy Poe volt. Nem a saját ruháit viselte és

¹⁸ „A köznapi tér átalakulása a fikcióba, nem-térbe, rendkívül világosan jelentkezik az úgynevezett pétervári ciklusban.” Jurij Lotman, A művészi tér problémája Gogol prózájában, in Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletírók tanulmányai. In Honorem Jurij Lotman, szerk. Kovács Árpád, V. Gilbert Edit, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1994, 1697. (119-210.)

¹⁹ Jurij Lotman, Pétervár szimbolikája és a város szemiotikájának problémái, in Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletírók tanulmányai. In Honorem Jurij Lotman, szerk. Kovács Árpád, V. Gilbert Edit, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1994, 168. (186--185.)

²⁰ Edgar Allan Poe 1809 január 19-én született Bostonban, harmadik gyermekként. Már gyermekora is tragikusan telt, apja elhagyta őket, anyja pedig egy évre rá tuberkulózisban hunyt el. A fiatal Poe egy gazdag kereskedőhöz került, aki hivatalosan sosem fogadta örökbe. Egyes források szerint cselédként, rendkívül szigorúan bántak vele, noha iskoláztatták. Miután Poe felvételt nyert az egyetemre, rossz társaságba keveredett, ahol a sok szerencsejátéknak köszönhetően hatalmas adósságokat halmozott fel, nincstelenné vált. Eltöklelte, hogy ő lesz az első amerikai író, aki a költészetéből és egyéb műveiből fog megélni, ez a felfogása úttörőnek számított. 1838-ban írja meg első és egyben egyetlen regényét majd két évvel később egy sikertelen befektetés után az alkoholhoz menekült. Az évek során függővé vált, amit csak tetézt, hogy felesége anyjához hasonlóan tuberkulózisban hunyt el. Eme sajnálatos esemény után írja meg *A hollót*(*The Raven*) mely életében nem hozott sikert számára, szerkesztője 9 dollárt fizetett a műért.

képtelen volt összefüggően beszélni, ezt követően 4 napon keresztül kezelték kórházban, de nem tudták megmenteni. Utolsó mondata a nővérnek: „Uram mentsd meg a lelkemet!” Továbbá a legenda szerint százhatvan éven keresztül minden január 19-én felbukkan egy fekete ruhás idegen Poe sírjánál. Tölt egy pohár konyakot, tósztot mond Poe-ra, a sírjára tesz 3 vörös rózsát, otthagyja a maradék konyakot és távozik.

Lovecraft műveinek nagy része csak halála után látott napvilágot, és amit még életében publikált, az sem aratott sikert. Ő alkotta meg a Cthulhu-mítoszt, melynek lényege, hogy az Őreg istenek vagy Nagy öregek uralták régen a földet, de többségük távozásra kényszerült, csupán néhányan maradtak. (Ilyen például Cthulhu, aki a tengerek mélyén alussza végtelen álmát.) A mítosz szerint a Nagy öregek vissza akarnak térni, ehhez vagy a csillagok megfelelő állásának kell teljesülnie vagy egy dimenziókaput kell létrehozni. A Nagy öregek visszatérése tébolyhoz és az emberiség pusztulásához vezetne.

Lovecraft szerint az ősi istenek bizonyos kultuszai megtalálhatóak az emberek között, akik várják visszatértüket. A *Necronomicon* is ő alkotta meg, először fiktív könyvként, majd valóban kiadott egy ilyen című könyvet, amelynek azóta hatalmas kultusza van napjainkban is. Lovecrafta saját bevallása szerint nagy hatással volt Poe, több esszéje, verse és levele említi idolja nevét. Az *Őrület hegyei* című művében úgy tiszteleg Poe előtt, hogy a történet szörnye a „Tekeli-li Tekeli-li” hangot hallatja, ugyanazt a hangot, amelyet Poe egyetlen könyvében az öslakosok is. Lovecraft szerint Poe-t megelőzően azok az írók, akik rémtörténetekkel foglalkoztak csupán a sötétben tapogatóztak, ugyanis azt a fajta lélektani mélységet, amelyet Poe elért, senki sem tudta megvalósítani. Szerinte ezek az írók olyan irodalmi konvenciókhoz tartották magukat, melyek elvettek történeteik éléből, ilyen konvenció például, hogy a történet végén minden jóra fordul. Poe kortársaként Gogol is szakít ezekkel az elvekkel, ezekre példa a *Vij, Boszorkányság egy gyikanyai tanyán* vagy más fordításban *Esték egy gyikankai tanyán* (*Вечера на хуторе близ Дуканьки*.), valamint *Az arckép* is.

A továbbiakban Lovecraft²¹ így jellemzi Poe művészetét; „...Poe alkotta meg az elbeszélés napjainkban ismert formáját. A betegség, a perverzitás és romlás témáinak művészi szintre emelésével úgyszintén végtelenül messzemenő hatást gyakorolt az utókorra [...]”.²² Robert Bloch, aki Lovecraft mentora volt, így vélekedik kettőjük viszonyáról: "...nem fogom elismételni a műveik között fellelhető hasonlóságokra vonatkozó megszokott véleményeket –

²¹ Lovecraft apja 1893-ban megőrül, ezután a család nagyapja házába költözik, ahol egy körülbelül 2000 kötetes könyvtár adott lehetőséget az olvasás megszeretésére. Az ifjú Lovecraft 1905-ben beiratkozott a Hope Street High Schoolba, de nem megfelelő egészségi állapota miatt nem tudta befejezni tanulmányait. Újságoknál dolgozott, majd később megnősült, de házassága sikertelen volt. 1926-ban Providence-be költözött és haláláig itt alkotott.

²² H. P. Lovecraft: Howard Phillips Lovecraft összes művei II. Szeged, Szukits, 2019 pdf 518. oldal

nem fogok fekete macskákat, kísérteteket vagy déli-sarkkörü helyszíneket emlegetni. Ugyanakkor az sem áll szándékomban, hogy figyelmet keltsek azzal az állítással, amit már oly sokan kijelentettek, hogy nincs valódi hasonlóság a két író között, leszámítva a sablonos karakterek és motívumok felületes használatát, ami gyakorlatilag minden történetre igaz a műfajban."²³ Bloch szerint Poe hatása Lovecraftra evidensnek mondható az íróra, de leginkább a kettőjük közötti életrajzi párhuzamokat emeli ki a két író között. (Például ilyen, hogy mind a ketten New England-i születésűek, nem szeretnek utazni, illetve életre szóló vonzalom fűzi őket a költészethez és íráshoz.)

2. Gogol és Poe

Meglepő, hogy Gogol²⁴ és Poe élete és művészete között mennyi hasonlóság állapítható meg. Két történetük között is sok a párhuzam: Gogol *Az arcképe* és Poe *Az ovális arcképe* olyan szinten hasonlít, hogy a történet felépítése, hangulata és a történet egyes részei is megegyeznek egymással. (Ezen felül a Gogol által írt *A köpönyegben* (Шинель) egy egészségtelen mértékeket öltött megrögzöttség köti a főszereplőt köpönyegéhez, míg Poe *Az áruló szív* (Traitor's Heart) című történetében ugyanez a megrögzöttség egy öregember szemgolyója köré épül fel, melynek gyilkosság lesz a vége.)

Gogol *Az arcképéhez* hasonlóan a történet több történetsíkon játszódik. A történet jelene és a múlt elevenedik meg az elbeszélésben. *Az ovális arckép* elbeszélője sérült és éjszakára menedéket keres. Ekkor téved be egy kúriába. A kúria magán viseli a gótikus jellemzőket, antik dekorációval ékesített, elhagyatott és komor. Mikor az elbeszélő megbizonyosodott róla, hogy elhagyatott a kúria, elhatározza, hogy ott éjszakázik. Felfedezőútja során a hálósobában megpillant egy könyvet, amely vonzza csakúgy, mint Gogol *Az arcképében* Csartkovot a portré. Ezt követően a gyertya fénye mellett elkezdi olvasni a könyvet, majd mikor abbahagyja, felfedez egy portrét a falon. A portré egy fiatal nőt ábrázol. Miközben vizsgálja a képet elgondolkozik azon, hogy a festmény valójában él-e, annyira valóságosnak tűnik. Egy órán keresztül bámul a képre, majd feladja és kikeresi a portré számát a könyvben. Gogol történetében is felmerül a kérdés, hogy a portrén szereplő személy valóságos-e, de a valódi egyezések még csak ezután következnek. *Az ovális arcképben* a portrén szereplő nő egy festő

²³ <https://www.templeofcthulhu.net/general/poe-lovecraft-by-robert-bloch/> letöltve 2022.10.09.

²⁴ Gogol esetében nem lehet nem megemlíteni a német E.T.A. Hoffmann sokszoros hatását. Ennek részletes kifejtésére itt most nincs mód, de annyit jeleznék, hogy *Az arckép* kapcsán különösen Hoffmann *A homokember* című elbeszélése látszik meghatározónak. Erről lásd Jurij Mann, *Poetika Gogolja*, Moskva, Hudozsesztvennaja Lityeratura, 1988. Idézi: Hoffmann Kornélia, *Művészetfilozófia és művészi megformáltság Gogol Az arckép című elbeszélésében*, *Életünk*, 1996/9, 853. (842-856.)

felesége volt. Nem szerette, ha a festő őt festi le, de egyszer beadta a derekát, hogy férjének egy egész héten keresztül portrét álljon. Ez alatt az egy hét alatt, miközben alakult a kép, úgy fakult ki a nő arcszíne is, mintha a készülő portré magába szívta volna minden életerejét. A hét végére így is történt: mikor a festő végez a képpel, a nő holtan esik össze. A két történet hasonló borzongató légkörrel rendelkezik a tartalmi sajátosságok mellett is. *A novella prózanyelve* című tanulmányban Dorian Gray arcképe kapcsán Kovács Gábor így vélekedik: „A novellát jellemző elbeszélő diskurzus sajátossága, hogy két jelenetet kapcsol össze, két cselekményt formál egy sorozattá.” A második történet mind a két elbeszélésben a múltban játszódik és a képek keletkezését írja le. Hasonló a két elbeszélésben a képek megalkotásának folyamata is, mind a kettőhöz gonoszság fűződik, ezzel is növelve a hátborzongató hatást. Miután fény derül a tragikus eredettörténetekre, megnövekszik az elsődleges idősíkon a félelem érzet, hiszen felmerülnek olyan kérdések, mint például, hogy mennyi szörnyűséget váltottak ki azóta a festmények, illetve a főszereplőkre is ez a sors vár-e.²⁵

3. A gogoli és poe-i motívumok továbbélése Oscar Wilde-nál

A portré, mint központi elem nem csak Gogolnál és Poe-nál jelenik meg. A jóval későbbi Oscar Wilde által írt regényben központi szerepet játszik. A *Dorian Gray arcképe* szintúgy gótikus elemekkel tarkított fantasztikus történet mely napjainkban is nagy népszerűségnek örvend. A történetben a főszereplő, Dorian Gray lélegzetelállítóan szép, annyira, hogy egy festő nem tudja megállni, hogy portrét fessen róla. Lord Henry szavai hatására pedig úgy érzi, a szépség az egyetlen dolog, amiért élni érdemes. Ennek hatására azt kívánja, bárcsak a portréja öregedne helyette. Egy rosszul elsült párkapcsolat végén Dorian szavaival öngyilkosságba hajszol egy nőt és innentől kezdve alámerül a bűn mocsarába. Ezt követően a portré minden hatást elszenved gazdája helyett, közvetlen az öngyilkosság után egy gúnyos mosoly jelenik meg rajta. Dorian Gray elzárja a portrét tizennyolc évre és pártfogójától kapott Sárga könyvet kezdi el tanulmányozni. A Sárga könyv címe A Rebour, mely egy hedonista francia emberről szól. A könyvben leírt összes dekadens tettet végrehajtja Dorian az új élvezet keresése közben, feláldozva érte a morális konvenciókat és az emberi érzelmeket is. A festő, aki elkészítette a portrét csak aláírásáról ismeri már fel és elborzadva kérleli Dorian, hogy imádkozzon Istenhez. A dühös Dorian megöli a festőt és egy ópiumbarlangba menekül. Mikor Dorian hazatér megfogadja, hogy jóváteszi korábbi hibáit és erkölcsös útra tér, jótékonykodni kezd. Számításai

²⁵ Kovács Gábor: *A novella prózanyelve*. (E. A. Poe: Dorian Gray arcképe), in *Az alakmás az elbeszélésben*, Budapest, Gondolat, 2021, 73-81

ellenére a portré nem nyeri vissza korábbi szépségét, csak rosszabb állapotba kerül. Ekkor Dorian önreflexiót folytatva rájön, hogy jótékonyága pusztán számításon alapult, így nem csoda, hogy a portré állapota rosszabbodott. Azt a konklúziót vonja le, hogy a portré az ő lelkiismerete, így megsemmisíti azt. Amint kése belehasít a vászonba, a szolgák sikolyt hallanak a szobából és belépve egy vén, torz holttestet találnak, míg a festményen az eredeti, gyönyörű Dorian Grey található. A történet bővebb ismerete nélkül is érezhető a gótikus hangulat, mely megmutatkozik a témaválasztáson is. Goethe *Faustja* nagyban megihlette Wilde-ot, amely a történetben is megmutatkozik. Faust és Dorian személyisége nagyon hasonló, valamint ebben a történetben az „ördög” megfeleltethető Lord Henry személyének. Felfedezhető, hogy sok szempontból hasonlít a történet a Poe által megírt történetre, valamint Gogol *Az arcképére*, illetve Lovecraft *Álmok a Boszorkányházban-jára*.

4. Röviden az arckép szerepéről a XIX. századi és XX. század eleji irodalomban.

A *Dorian Gray arcképében* és *Az arcképben* a portré, mint szimbólum jelentése jobbra megegyezik. Legfőbb hasonlóságuk Goethe *Faustjából* ered. Mind a két történet főszereplője eladja lelkét az ördögnek. *Az arcképben* ez meg is elevenedik, mikor Csartkov a kép keretében megtalálja a pénzt, ez a „tranzakció” a lelkébe került. Csaknem száz évvel később Oscar Wilde nem a szó szerinti adás-vételre, főhőse akkor adja el lelkét, mikor először belepillant a Sárga könyvbe. Mind a két történetben hasonló konklúzióra jutnak a szereplők, mikor ráeszmélnek, miket is tettek, mivé váltak. Az anyagi jólét, hírnév és fényűzés végső soron nem számít, a belső értékek, a lélek tisztasága az, ami igazán fontos. Lovecraft *Álmok a Boszorkányhegyen* című művében nem található portré, viszont a *Charles Dexter Ward esete* című történetben feltűnik egy kép, mely nagyon hasonlatos a fent említett két műben szereplő képek. A történet szerint a rossz hírű kereskedő és alkimista Joseph Curwen megfesteti portréját. Ez a novella egy történet a történetben. Egy fiatal férfi kutatja fel családfáját, ő Joseph Curwen leszármazottja. Mikor a rég elfeledett portrét restaurálják, kiderül, hogy a fiatal Dexter Ward és Joseph Curwen arca szinte teljesen megegyezik vonásaikat tekintve. Ward megőrül felfedezésének és elhívja szüleit, hogy nézzék meg ők is a képet. „[...] az apja nyomban eltökölte, hogy megvásárolja a képet, jöllehet az a szilárd falburkolatra volt ráfestve [...] Az asszony nem örült a fölfedezésnek, és arra biztatta a férjét, hogy inkább égesse el a képet, de ne hozza haza. Azt bizonygatta, hogy van benne valami tisztátalan, nemcsak magában a képben, hanem abban, hogy annyira hasonlít

Charlesra.”²⁶ A történetben szereplő orvosnak többször olyan benyomása volt mintha a portré szeme követte volna az ifjú mozgását a szobában. „Willett megkönnyebbülten hagyta ott a könyvtárat mert valami rémséges és szentségtelen lakozott ott, mintha az elenyészett arckép örököül maga után hagyta volna a gonoszt. Sohasem szerette azt a képet; de még most, az üres panelről is sugárzott valami, ami - bármilyen erős idegzettel dicsekedett is - arra sarkallta, hogy minél előbb kiszabaduljon onnan a tiszta levegőre.” Lovecraftnál és Gogolnál jobban érzem a hasonlóságot a portré ábrázolás terén. Mind a két kép először ártalmatlannak tűnik majd a főszereplők fokozatosan tapasztalják meg benne a gonoszt. Sem Csartkov, sem Dexter Ward nem eszmélnek rá arra, hogy a portrék mételyezik őket. Nincs esélyük arra sem, hogy másképp cselekedjenek, míg Dorian Grey tudatosan zárja el a képet, „hiszen az ő esetében a hatásmechanizmus fordított: nem a képmás alakítja át a hőst, hanem a hős viselkedése, „romlása” okoz egyre rosszabb változásokat a festményben ábrázolt arcképen.

VI. Újra Gogolról és Lovecraftról

A továbbiakban Gogoltól a *Szent Iván éj* című művet szeretném elemezni, illetve Lovecrafttól *A szörnyű öregembert*. A két mű között tartalmilag nincs olyan mértékű áthallás, mint *Az arckép* és az *Éjszaka a Boszorkányszobában* között, de számos azonosnak vagy hasonlóknak mondható stílusbeli egyezés figyelhető meg a művek közt.

1. Gogol: *Szent Iván éj*

Nyikolaj Gogol a *Szent Iván éj* című művét egy gyűjteményes kötetben adta ki 1830 és 1832 között. A kötet címe *Esték egy gyikanykai tanyán* (eredeti címe *Вечера на хуторе близ Диканьки*) Ebben a gyűjteményben sok más, hasonló stílusú történet is található. A vurdalak családdhoz hasonlóan itt is egy történetben szerepel. Hogy mi is történt, azt egy sekrestyés meséli el a Gyikanykai templomnál. Idegen tájon játszódik a történet, főszereplője egy kozák, Korzs, lánya Pidorka és egy a kezük alá dolgozó munkás Pjotr. A munkás és Pidorka szerelembe esnek emiatt az apja és elűzi hazulról Pjotrt. A munkás találkozt beszél meg Baszavryukkal aki egy furcsa külföldi utazó, aki sokszor megfordul a faluban. Egyes falusiak úgy gondolják ő maga az ördög. Baszavryuk azt tanácsolja Pjotrnek menjen el a Medveszakadékhoz, ott majd talál egy kincset, ami megoldja a problémáját. Pjotr így is tesz, illetve szed egy különös páfrányfajtából ami csak Szent Iván napjának előestéjén virágzik. Pjotr

26 Howard Phillips Lovecraft összes művei III. Szeged, Szukits, 2019

megszerzi a növényt, az idegen elveszi tőle majd a levegőbe dobja. Ahol leesik ott rejlik a kincs a föld alatt. Pjotr meg is találja a ládikót, de kinyitni nem tudja, ekkor derül ki, hogy a kinyitáshoz véráldozatra van szükség. Nehezen de beleegyezik ebbe az alkuba és lefejezi szerelme testvérét, aki még csak alig hatéves. Ezt követően két nappal később kel fel Pjotr, aki nem emlékszik semmire, de tengernyi aranya van. Gazdagsága révén már az öreg kozák, Korzs sem ellenzi a két fiatal házasságát. Miután a fiatal pár egybekel, Pjotr személyisége megváltozik. Magába fordul, szinte megőrül, folyamatosan azt találgatja, mi történt vele abban a két napban amire nem emlékszik. A történetek után pontosan egy évvel később Pidorka ellátogat Szent Iván éjszakáján a Medve-szakadékhöz. Itt neki is megjelenik Baszavrjuk akit ő megvendégel otthonába. Otthon amint Pjotr meglátja az idegent minden eszébe jut és egy baltával lefejezi Baszavrjukot. Ezután megjelenik a halott kisgyerek szelleme véresen, Pjotr pedig szörnyethal. A megözvegyült Pidorka zárandoklatot tesz egy kolostorban és ott marad, eközben Baszavrjuk újra megjelenik a faluban.

A legtöbb mondához és meséhez képest ez a történet érezhetően komorabb hangvételű. Ugyan megjelennek olyan elemek benne, mint a két fiatal szerelmes, akik nem lehetnek egymáséi vagy a boszorkány segítsége, de nem ezek dominálnak a történetben. A magyar népmesében szintén tetten érhetőek ezek a toposzok, de a történetek végkicsengése sokkal pozitívabb, általában nagy boldogság az ilyen mesék vége. Ebből feltételezhető, hogy Gogol szándékosan írta meg a történetet ennyire komornak, s ez nagy hasonlóságot képez Lovecraft írásmódjával. Lovecraftnál a pozitív befejezés nem létezik, szereplői általában megőrülnek vagy rettenetes halált halnak, rosszabb esetben mind a két „végeredmény” érvényesül. Gogolnál még ha ennyire nem is, de hasonlóan rémes véget érnek a történetek. A *Szent Iván éj*ben Pjotr halála tragikus, bár megérdemeltnek mondható. Egy másik történetében, a *Víj*ben, Homa, a főszereplő egy templomban hal szörnyet a mű végén. Az *arckép*ben szintén a főszereplő, Csartkov halálával zárul a cselekmény. Akakij Akakijevics története még a halálban sem ér véget, sorsa az örökös kísértés Pétervár utcáin. Az *őrült naplója* egyenesen a főszereplő delíriumait és a teljes örület felé sodródását teszi meg témájának. Hasonló a vég vár Lovecraft egy másik hőseire, Delapoer-ra aki, miután felfedezi családi örökségét, szintén megőrül.²⁷ Érdekes továbbá, hogy számos esetben az ördögi attribútumakt hordozó vagy az ördögöt megtestesítő figura külföldinek, idegennek tűnik az elbeszélés többi résztvevője/szereplője számára. Itt is megfigyelhető az orosz mentalitás azon része, amely a külföldieket furcsának írják le, sokszor pedig bebizonyosodik, hogy ők valóban démoni lények. Erre talán a legjobb példa Bulgakov

27 Mű címe: *Patkányok a falban*(*The Rats in the Walls*)

Mester és Margaritája, amelyben a Sátán, Woland professzor, az oroszok számára szintén külföldinek látszik.²⁸ De ugyanígy külföldi Az arckép uzsorása, akinek leírásakor az elbeszélés mindig kiemeli furcsa, bő, ázsiai köntösét.

Az arcképhez hasonlóan a főszereplő, legyen az Csartkov vagy Pjotr, fokozatosan veszíti el önmagát és változik át egy olyan lényé, akit a végzet tárt karokkal vár. Érdekes eleme ennek a történetnek, hogy a híres orosz zeneszerző, Muszorgszkij szimfonikus költeményt *írt Egy éjszaka a Kopasz-hegyen* címmel. A teljes zeneművet Muszorgszkij halála után Rimszkij-Korszakov fejezi be. A mű témáját tekintve csak nagy vonalakban érinti Gogol rémtörténetét, itt a zeneszerző egy boszorkányszombatba enged betekintést. A zenemű tartalmát, programját maga a zeneszerző írta meg. A sötétség szellemeinek, majd magának a Sátánnak a föltűnése, hódolat a Sátán előtt, fekete mise, az orgia tetőpontján megkondul egy közeli falu harangja, ami a napfelkeltét jelzi, ez vet véget a boszorkányszombatnak.

2. Lovecraft: A szörnyű öregember

A mű 90 évvel az előző történet után került publikálásra 1920-ban, eredeti címe *The Terrible old man*. Mivel Lovecraft stílusától nem volt idegen a hasonló stílusú művek publikálása ezért ennek a kiadásáért nem követte semmilyen különös reakció a kritikusok részéről. A történet főszereplői Angelo Ricci, Joe Czanek valamint Manuel Silva. Eltervezték, hogy látogatást tesznek a Szörnyű Öregembernél, akiről az hírlik, hogy hatalmas vagyonnal rendelkezik. A városaik teljesen elkülönültek tőle, mivel egyedül él bizarr környezetben. Otthona udvarán egy kőből emelt oltár áll, amit ő maga épített, ezen helyezte el minden kincsét, amit hajós lévén tengeri útjairól gyűjtött. A három úriember látogatása szofisztikáltan egy rablást hivatott kifejezni és hiába hallották a meséket az Öregről végül csak belevágnak. A bátrabb emberek, akik belestek az Öreg ablakán hajmeresztő dolgot meséltek. „A földszinten, egy üres szobában hosszú asztal áll, azon pedig sok-sok furcsa üvegpalack: mindegyikben egy-egy kis ólomdarab lóg zsinóron a dugasz aljáról, mint valami inga. És azt is mondták még, hogy a Szörnyű Öregember beszélni szokott ezekhez a palackokhoz, olyan neveken szólítja őket, mint Jack, Nyasettpofa, Hosszú Tom, Spanyol Joe, Peters meg Ellis hadnagy; és ilyenkor a megfelelő

²⁸ Lovecraft xenofóbiája nem titok, ám az úrből érkező idegen lényeken kívül ellenszenvvel viseltetett az írek és a feketék iránt is. Kifejezte csodálatát az eredeti Ku Klux Klán felé, de nem támogatta őket. Műveiben, aki nem amerikai vagy angol, mind „idegennek” számít és a többi szereplő gyanakvással kezeli őket.

Vö. <https://www.hplhs.org/pdf/dart/twtlinernotes.pdf> letöltve 2022.11.07. 15:11

üvegben lógó ólominga tisztán láthatóan kileng, mintha válaszolna.” Lovecraft külön kiemeli, hogy a három betörő kevert vérű volt, ez a történet szempontjából nem mérvadó viszont, mint írói sajátosság említettem meg. A három úriember egy éjszakai időpontot ötlöttek ki céljuk végrehajtására. Autót béreltek és különös figyelmet fordítottak arra, hogy ne lássák őket együtt. A terv az volt, hogy Ricci és Silva „kiváló rábeszélőképességük” segítségével megkérik az Öreget, hogy mutassa meg nekik, hol tartja a vagyonát. Eközben Czanek az autóban várja őket indulásra készen. Egy fél óra elteltével hátborzongató ordításokat hallott a ház felől így aggódott, hogy kollégái elragadtatták magukat. Nemsokkal később neszezést hallott, ami ugyan csak nem tett jót az idegeinek, bevallása szerint nem szeretett éjszaka egyedül várakozni egy autóban. Mikor meglátta, hogy a ház felől közeledik valaki nagy kő esett le a szívről egészen addig amíg meg nem látta, hogy a Szörnyű Öregember az. Arcán iszonyú mosollyal nézett Czarnekre aki konstátálta, hogy a szeme sárga színű. Ezzel véget is ért a történet, csupán egy kiegészítés maradt a három betörő sorsáról. „Három azonosíthatatlan holttest, amit április tizenkettedikén vetett partra a reggeli dagály. A háborgó óceán igen csúnyán elbánt velük, mintha tucatszámú tengerészszablya kaszabolta volna össze őket, vagy nehéz, vasalt csizmák tiportak volna rajtuk.” A Szörnyű Öregember pedig élt tovább mintha mi sem történt volna.

Ez a mű nem tér el Lovecraft irodalmától, mondhatni megvan benne művészetének eszenciája. A történet elejétől érezni lehet, hogy valami borzalmas és földöntúli fog történni. Ehhez a ponthoz halad a történet, építkezik a félelem mely majd a tetőpontnál csúcsosodik ki. Hasonlóan történik ez a *Szent Iván éj*ben is. Kezdve a boszorkány jelenlétével a gyermekáldozaton keresztül minden arra épül fel, hogy a szellem megjelenik. A két történetben kevés szereplő van és inkább a hangsúly az ő viszonyaikon vannak, ők közvetítik a félelmet az olvasó felé. Hasonlóan alkalmazzák a napszakokat, az éjjeli sötétség fokozza a hangulatot, amihez az is hozzájárul, hogy mind a két író nagy hangsúlyt helyez a történet keretbe helyezésére semmint a cselekményre vagy párbeszédre. A tragikus végkifejlet után még a Szörnyű Öregúr, valamint Baszavrjuk szerepeltetése pár mondat erejéig a legnagyobb közös pont. Ilyenkor érzi az olvasó, hogy a gonosz abszolút diadalt aratott. Főszereplőik egyaránt bűnösök és mind dönthettek arról, hogy elkövetik e a gázságot a vagyonért cserébe. Ezt mérlegelve felmerül a kérdés, valóban gonosz volt Baszavrjuk és a Szörnyű Öregúr, vagy csak igazságot osztottak a bűnösök felett.

VII. Összefoglalás

Bár bizonyosan nem lehet megállapítani, hogy Lovecraft inspirálódott volna Gogol munkáiból, a fentebb elemzések fényében én mégis ezt gondolom. A világ két végében, szinte száz év időkülönbség távlatából „elválasztva” élő és működő két művésztől van szó, de lehetséges, hogy az „elválasztás” egyben összeköttetés és összeköttetés is? Elképzelhetetlennek tűnik, hogy a két szerző művei között ekkora mértékű hasonlóság legyen csupán a véletlennek köszönhetően. Két lehetséges teóriát állítottam fel, amelyek választ adhatnának arra a kérdésre, miként inspirálódhatott volna Lovecraft Gogol műveitől és irodalmi tevékenységétől. Az első angol kiadás Gogol műveiből 1923-ban jelent meg Londonban. Ez a kötet tartalmazta többek között *Az arcképet* is.²⁹ *Az Álmodók a boszorkányházban* Lovecraft csak 9 évvel később írja meg, így nagyon is elképzelhető, ha olvasott Gogoltól. A másik lehetőség jóval kézenfekvőbb. H. P. Lovecraft a megrögzött agglegény vonzódni kezdett egy bizonyos Sonia H. Greene-hez. Kapcsolatuk házassággá vált miután 1921 szeptemberében Greene kisasszony két teljes napot töltött Lovecraft társaságában Providence-ben. Sonia H. Greene előző nevén Grenevszkij volt, szüleivel a Szovjetunióból emigráltak Amerikába. Maga is szépirodalmi íróként, amatőr kiadóként és üzletasszonyként tevékenykedett. (Legismertebb műve a *Horror a Martin parton*.) Mindezek mellett az Egyesült Amatőr Sajtószövetség elnöki posztját is ő töltötte be. Ezek után eltételezhető, hogy Lovecraft a felesége lévén megismerkedhetett Gogol műveivel. Mind a két felvetés lehet akár téves is, bizonyosságot nem kaphatunk. De Gadamerrel szólva, a hatástörténeti tudat inkább lét, mint tudat.³⁰ Vagyis nem feltétlenül van szükségünk közvetlenül adathozható filológiai kapcsolatok kimutatására két szerző habitusának és főként műveinek hasonlósága kapcsán. És a magam részéről örömmel gondolok arra, hogy a világ két végén élő két ember az irodalom segítségével mintegy hidat képezett kelet és nyugat között. Hiszen mi más is lenne az irodalom célja, mint a falak áttörése térben és időben, valamint mások inspirálása?

Bibliográfia

Szépirodalom

- Alekszandr Szergejevics Puskin, *A bronzlovás*, Bukarest, Irodalmi Kiadó, 1962
- Alekszej Tolsztoj, *A Vurdalak család*, Budapest, Lapkiadó

²⁹ <https://www.captainahabsrarebooks.com/pages/books/4745/nikolay-gogol-constance-garnett-stories-translation/the-overcoat-and-other-stories> letöltve 2022. 11. 07. 17:54

³⁰ Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer*, Budapest, Gondolat, 1984

- Antonyij Pogorelszkij, *Lafertovói mákoskalács*
https://imwerden.de/pdf/pogorelsky_lafertovskaya_makovnica.pdf (letöltve 2023.01.06.)
- Bram Stóker, *Drakula*, Budapest, Helikon Kiadó, 2021
- Edgar Allan Poe, *Az ovális arckép*, Budapest, Filum Kiadó, 1999
- Edgar Allan Poe, *A holló*, Budapest, Európa Kiadó, 2003
- Edgar Allan Poe, *A Morgue utcai kettősgyilkosság*, Szeged, Lazi Kiadó, 2009
- Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij, *Szegény emberek*, Nagyvárad, Az Orosz Könyv Kiadó, 1956
- Horace Walpole, *The Castle of Otranto*, Oxford, Oxford University Press, 2014
- - Howard Phillips Lovecraft, *Howard Phillips Lovecraft összes művei I.* Szeged, Szukits Kiadó, 2009
- - Howard Phillips Lovecraft, *Howard Phillips Lovecraft összes művei II.* Szeged, Szukits Kiadó, 2009
- - Howard Phillips Lovecraft, *Howard Phillips Lovecraft összes művei III.* Szeged, Szukits Kiadó, 2009
- Johann Wolfgang Goethe: *Faust*, Pozsony, Kalligram Kiadó, 2016
- Nikolay Karamzin, *The Isle of Bornholm* 1973
- Mary Shelley, *Frankeinstein*, Budapest, Móra Kiadó, 2019
- Mihail Bulgakov, *A Mester és Margarita*, Budapest, Európa Kiadó, 2020
- Nyikolaj Vasziljevics Gogol, *Válogatás barátaimmal folytatott levelezéséből*, 1996, Európa, Budapest
- Nyikolaj Vasziljevics Gogol, *Gogol művei*, Budapest, Európa, 1971
- Oscar Wild, *Dorian Grey arcképe*, Budapest, Helikon Kiadó, 2021

Szakirodalom

- *American Gothic from Salem witchcraft to H.P.Lovecraft, an Anthology*, Charles L. Crow szerk. második kiadás Amerika, Wiley-Blackwell, 2012

- Eisemann György, *Poe-tica, in Uő, A folytatódó romantika*, Budapest, Orpheusz Könyvek, 1999, 5-91.
- Faragó Kornélia, *Kultúrák és narratívák*, Újvidék, Forum Kiadó, 2005
- Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer*, Budapest, Gondolat, 1984,
- Hoffmann Kornélia, *Művészetfilozófia és művészi megformáltság Gogol Az arckép című elbeszélésében*, Életünk, 1996/9,842-856.
- Jurij Lotman, *A művészi tér problémája Gogol prózájában, Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletírók tanulmányai*. In Honorem Jurij Lotman, szerk. Kovács Árpád, V. Gilbert Edit, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1994, 119-185.
- Jurij LOTMAN, Pétervár szimbolikája és a város szemiotikájának problémái in Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletírók tanulmányai. In Honorem Jurij Lotman, szerk. Kovács Árpád, V. Gilbert Edit, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1994, 119- 185.
- Kovács Gábor, *Az alakmás az elbeszélésben*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2021
- *Rémesen Népszerű*, Limpár Ildikó szerk. Budapest, Athenaeum, 2021
- Robert Harris: *Elements of the gothic novel* 2019
- Tiszóczy Tamás, *Csartkov halálos betegsége, Szép literatúrai ajándék* (irodalmi és bölcséleti újság), Pécs, 98-117.544441995/3 – 1996/1, Pécs
- Valeria Sobol: *Haunted Empire: Gothic and the Russian Imperial Uncanny*, Northern Illinois, Northern Illinois University Press , 2020
- Н.Д. Тамарченко, *Готическая традиция в русской литературе*, Москва, Издательский центр РГГУ, 2008

Internetes hivatkozások

- <https://longreads.com/2014/12/10/the-gothic-life-and-times-of-horace-walpole/> letöltés ideje: 2022.11.27
- <https://www.sgasd.org/cms/lib/PA01001732/Centricity/Domain/553/Frankenstein%20Gothic%20and%20Romantic%20Notes.pdf> letöltve 2022.09.10 19:46
- <https://scrapsfromtheloft.com/movies/alien-1979-gothic-set-space-review-vincent-canby/> letöltve 2022.09.11 11:35
- http://malpertuis.ru/page/pogorelsky_bio letöltve 2022.10.02.

- <https://filosoff.org/belinskiyvissarion/wp-content/uploads/sites/311/2020/04/peterburg-i-moskva-v-g-belinskij.pdf> letöltve 2022.10.08
- Faragó Kornélia: Kultúrák és narratívák <https://mek.oszk.hu/05500/05507/> letöltve 2023.01.06.
- <https://www.templeofcthulhu.net/general/poe-lovecraft-by-robert-bloch/> letöltve 2022.10.09.
- <https://www.hplhs.org/pdf/dart/twtlinernotes.pdf> letöltve 2022.11.07. 15:11
- <https://www.captainahabsrarebooks.com/pages/books/4745/nikolay-gogol-constance-garnett-stories-translation/the-overcoat-and-other-stories> letöltve 2022. 11. 07. 17:54